

Hatırlamama Kapasitesini Asıl Nerede Aramak Gerekir?

Altay CENGİZER*

Paris'te Descartes Üniversitesi'nde 2015 Mart ayında Türkiye'nin güncel dış siyasetine ilişkin bir konuşma yapan Paris Büyükelçimiz Hakkı Akil'e Ermeni Gençlik Federasyonu üyesi olduğu anlaşılan bir genç tarafından nar suyuyla saldırıda bulunuldu. Bu olay, şüphesiz, dikkat çekici bir gelişme olarak, medyada da epey yer buldu. Ne var ki, Fransa'nın Roubaix şehrindeki bir lisede, Ermenilerin başına gelenin "soykırım" niteliğinde olmadığı yolundaki düşüncesini söyleyen bir Türk öğrencinin okuldan uzaklaştırılması; Türk asıllı olup da Avrupa'da siyaset yapmaya çalışan, lâkin Ermeni milletinin başına gelen trajedinin büyüklüğünü kabul etseler de "soykırım" tanımlamasıyla uyuşamayan onlarca kişinin yollarının kapatılması; ABD ve Batı'daki üniversitelerde okuyan öğrencilerimizin konu Türk Mutfağı'nın tanıtılması dahi olsa karşı karşıya kaldıkları suçlama ve garip güclükler gibi ülkemiz basınına o kadar da yansımamış irili ufaklı olayların sayısı giderek artmaktadır. Türk kimliği, "hatırlamadığı ve yüzleşmediği" için gittikçe daha ağır bir atmosfere doğru itilmektedir. Yıllardır Türkiye'ye tarihle yüzleşmesi, hafıza çalışması gerçekleştirmesi yönünde biteviye yapılan çağrıların yüksek ahlâkla pek de ilgili olmadığı, insanî kaygılarla hareket etmekten çok siyasi hedefler gözettiği önümüzdeki haftalarda daha fazla ortaya çıkacaktır.

Gerçekten, ne zamandır Türkiye'nin bir gökkuşağının altından geçip kendini suçlarından arıtması, ruhunu temizlemesi isteniyor. Ne var ki, memleketimizin en önde gelen aydınları dahil kimse, esas sorunun "tarihle yüzleşmek" değil "tarihin içinden geçmek" olup olmadığını soruşturuyor. Ne de kimse Türk ve Ermeni milletlerinin yeniden buluşmalarının sağlanmasının gerçekçi şartlarıyla ilgili

*Büyükelçi, Dışişleri Bakanlığı'nda Siyaset Planlama Genel Müdürü. *Adil Hafızanın Işığında: Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu* başlıklı kitabı, Ekim 2014'de Doğan Kitap tarafından yayınlanmıştır.

gözüküyor. Böylece, 1915'in yüzüncü yıldönümüne çeyrek kala, Ermeni milletin ruhî kurtuluşu, en ağır bir suçu üstlenmesi istenen Türk milletinin ruhen dibe batmasına bağlı kılınmış durumda tutuluyor. Türkiye'nin açılımları ise ya küçük görülüyor ya da taktiksel ve samimiyetsiz manevralar olarak nitelendiriliyor.

Holokost, Nuremberg Mahkemeleri'nde binlerce sayfa doküman, fotoğraflar, günlükler, akla gelebilecek her türlü kaynak üzerinden hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde ispat edilmişken, soykırım fikrini soruşturan kesimler kendilerine tek bir sayfa gösterilmesini istediklerinde, derhal "belge fetişisti" olmakla suçlanıyor, en basit bir sual dahi derhal inkârcılık suçlamalarıyla karşı karşıya kalmak için yeterli oluyor. Halbuki, Elie Wiesel örgütlü toplumun dev koalisyonunu anlatır, Nazi Almanyası'ndaki ölüm fabrikalarının filozoflarla psikologların, bilim adamlarıyla mühendisler, hukukçular ve aristokratların, sanatseverler ile katiller ve sadistlerin güçlerini birleştirmeleri sayesinde mümkün hale gelmiş olduğuna işaret eder.¹

Türkiye'nin Ermeni unsurunu yitirmekle bütün bir yüzyılı en geniş anlamda daha fakir geçirmek zorunda kaldığını yazılı olarak dile getirmiş bu yazarın dahi "insanlığı," aşırı Ermeni sitelerinde hedef gösterici şekilde sorgulanabiliyor. Ufuk açıcı, kalıcı ve aşkın bir anlaşmaya böyle mi varılacak?

Türkiye'yi suçlamayı bir nevi otomatizme bağlamış, önyargılarını hiçbir şekilde gözden geçirmek istemeyen çevreler, ne gariptir ki, zamanında her bir zenci çocuk için 1 cent harcanırken, her bir beyaz çocuk için 1 dolar harcanan bir ülkeden geldiklerini unutup da Anadolu'da faaliyetlere girişen misyonerlerin yanlı hatıralarına dokunulmazlık zırrı biçip, belge fetişizmi yaptıklarının farkındalar mı diye sormak gerekir. Yedi yaşındaki kızının yeteri kadar kauçuk toplamadığı için kesilmiş bileklerine bakan zavallı Afrikalı babanın fotoğrafını görmeye katlanabileceklerini düşünenler, Philipp Blom'un *The Vertigo Years* isimli kitabının 100. sayfasına bakabilirler.² Mavi Kitap olarak da bilinen Bryce Raporu'nun müellifi Lord Bryce'in daha Birinci Dünya Savaşı da kopmamışken 15 Temmuz 1914 günü Balkan Komitesi'nin yıllık kongresinde yaptığı açış konuşmasında "*Türkler ele geçirdikleri yerleri harap eden soyguncular çetesinden başka bir şey değildir*" ifadelerinde bulunduğu da mı yalandır? Değişmez şahit Morgenthau, İstanbul'da büyükelçilik yaptığı 26 ay boyunca bir tek kez Payitaht dışına çıkmış mıdır? Keza Morgenthau'nun Türkler hakkında söylediği tek bir iyi söz gösterilebilmekte midir? Bu zihniyete sahip kişilerin inandırıcılıkları da mı soruşturulamayacaktır?

Morgenthau'nun İstanbul'dan sonra Atina'da büyükelçilik yaptığı ise hemen hiç bilinmez. Morgenthau, Atina'daki göreviyle ilgili olarak da *I Was Sent to Athens* başlığıyla bir anı kitabı yayımlamıştır. Kitabın giriş paragrafı, yazarın daha ilk cümleleri, dağ silsileleri gibi yoğun önyargılarını ve bilimsel gözlem ve çalışmaya hiçbir şekilde müsait olmayan zihin yapısını ortaya koyması bakımından son derece ilginçtir:

¹ Elie Wiesel, "The Holocaust as Literary Inspiration," 6. Dimensions of the Holocaust, Elliot Lefkowitz (ed) içinde Evanston, 1996

² Philipp Blom, *The Vertigo Years: Europe, 1900-1914*, sh 100, Londra, 2008

“Bu kitabımda size bir destanın hikâyesini anlatmak istiyorum. Etrafımız kahramanlarla dolu: İşte ulus inşasındaki dehasıyla modern bir Pericles olan Venizelos, lider olmak için dünyaya gelmiş Karamanos ise bir Aşil gibi parlıyor; akıllı, iyi kalpli, enerjik Delta, Hector gibi güçlü ve daha iyi bir davanın ardından giden Charilaos, para, cesaret ve büyük bir gönlün sahibi Diomedea ve sayfalar açıldıkça isimleri ve yaptıklarıyla karşımıza çıkacak daha birçok kişi...”

Bu dramın sahnesi hem tarihin kendisi kadar eski hem Los Angeles’in en yeni banliyösü romantik Nea Smyrni kadar da yeni; o İzmir ki, daha altı yıl öncesine kadar büyük bir liman kentiyken, şimdi Türk idaresi altında yeniden çürümektedir... Tarihindeki en kalabalık olduğu zamanı yaşayan, altın çağlarındaki kadar hareket ve bereket içindeki ölümsüz Atina... Büyük İskender’den Haig ve Foch’a kadar bütün büyük kumandanları tanımış kozmopolit Selanik ve Lord Byron’ı öylesine büyüleyip heyecanlandırmış o Yunan adaları...”³

Kuşkusuz, Venizelos Pericles değildi, Charilaos da her ne demekse Hector kadar güçlü... Karşımızda okuyucusuna daha cazip gelecek bir üslupla yazmış olmak için eski Yunan’la birtakım benzerlikler kurmaya çalışan bir yazar değil, bilimsellik adına önümüze birkaç kırıntı dahi koyamayacak hastalıklı bir ruh hali ve düşünün bir zihinsel yapı durmaktadır. Jön Türkler ve Türkiye için söyleyebilecek tek bir iyi şey bulamamış; Mustafa Kemal önderliğindeki Türkiye’nin Bulgaristan’la birleşip Yunanları katletmeye başlayacağını da iddia etmiş olan Morgenthau, birtakım Yunan politikacıları ise destansı kahramanlar gibi sunabilmektedir. *I Was Sent to Athens* New York’ta 1929 yılında yayımlandığına göre, İzmir’in “altı yıl” öncesine yapılan gönderme de doğrudan doğruya şehrin Yunan işgali altında olduğu döneme bir atıf teşkil etmektedir. Böylece, İzmir’in sadece Yunan işgali altındayken büyük bir liman kenti olduğunu anlamamız gerekir.

Ermeni anlatısını tekrarlayan çevrelerin sürgit öne çıkardıkları Nemrut Mustafa Paşa mahkemeleri İstanbul işgal altındayken cereyan etmemiş midir? Bu mahkemenin salonlarında İngiliz askerleri nöbet tutmamakta mıydı?

1912-13 Balkan Harpleri’nde yarım milyon Türk ve Müslümanın başına gelen Felâket’ten söz edilince, bu insanların niçin hatırlanmadığı, niçin Avrupa’da bu konu hakkında hiç ama hiç durulmadığı soruşturulunca da en ağır inkârcılık suçlamalarıyla karşılaşmak işten bile değil... Niçin bu insanlar adetâ asit yağmuruna uğramış tek hücreli canlılar mertebesine düşürülüyor? Halbuki aynı zaman düzlemi içinde vuku bulmuş bu olayları birlikte anlamaya çalışmak doğru olurdu. Kimsenin acısını küçümsemeden, acılar arasında bir hiyerarşi yaratmadan kendi acılarımızı da hatırlamak mümkün ve gereklidir.

Büyük trajedilerde hayatlarını kaybeden on binlerce masum insanın çok değerli hatıralarına yapılabilecek en büyük saygısızlık, buradan güncel siyaset çıkartmaya çalışmak, tüm bu zavallıları basit bir siyasi enstrüman, bir cins twitter mesajına

³ Henry Morgenthau, *I Was Sent to Athens*, Doubleday, Doran & Company, 1929, 11.

indirgemektir. Hiçbir büyük toplumsal hadise tek yanlı anlatımlarla izah edilemez. Bugün yaşayanların görevi, geçmişe karşı merkantilist olmak değil, gelecek nesillerin mutluluk ve refahını gözetmektir. Ermeni meselesi bağlamında da gözetilmesi gereken, taraflardan birinin kendi kendini kırbaçlamasını zevkle seyretmek ve bir tarafı cezalandırmak değil, hep gelecekteki Türk ve Ermeni nesillerinin yüksek ve kalıcı menfaatlerini akılda tutmak, göz önünden ayırmamaktır.

Türkiye, önceki dönemler bir kenara, daha 1970’li yıllardan itibaren Ermeni meselesini kimliğine bir saldırı olarak görmeyip de sadece bir dış işleri meselesi olarak algıladığı, bu yüzden de konuyu olduğu gibi Dışişleri Bakanlığı’nın görev sahasında telakki ettiği için hatalıdır. En başından itibaren aslı hedefin meselenin insanî özünü yakalamak olduğunu anlatabilmeli, TMMOB’den Eczacılar Birliği’ne, barolarımızdan esnaf derneklerine sivil toplum kuruluşlarımız, Batı’daki karşıtlarının dikkatini meselenin çok farklı boyutlarına çekmeye çalışmalıydı. Yahut, şöhretli köşe yazarlarımızdan hiçbiri yıllar boyunca hiçbir Batı üniversitesinde boy göstermedi, 1915’i dışarda tartışmak için kimse bir istek ortaya koymadı. Yaklaşım bu derece sığ olunca, örneğin son dönemdeki bilimsel çalışmalarla aslında ne denli büyük bir tehdit olarak meydana çıktığı ortaya konulmuş bulunan Ermeni İsyanı keyfiyetinden ya hiç bahsedilmez oldu ya da isyan önemsiz ve ölçeği küçük gibi gösterildi.⁴

Tüm bir millet ve nesile büyük bir suçlama isnat etmekte beis görmeyen çevreler, ne Çarlık Rusyası’nın daha 21 Şubat 1914 tarihinde yapılan Büyük Encümen toplantısında İstanbul ve Boğazlar’ı ele geçirmek yolundaki kararlılığını billûrlaştırdığını ve Çar’ın bu yolda çok iyi listelenmiş bir takım askerî ve diplomatik hazırlıklara girişilmesi yönünde talimat verdiğinden ne de bu toplantının hemen öncesindeki Liman von Sanders Krizi sırasında Rusya’nın ortaya dökülen hedeflerinden haberdar gözüküyor. Aynı şekilde, İtilâf devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü garanti etmiş olduğu, Osmanlı Hükûmeti’nin ise buna rağmen savaşa girdiği iddia edilebiliyor. Halbuki, İtilâf devletleri böyle bir garantiyi olması gerektiği gibi ikili düzeyde, devletten devlete vermeye yanaşmamış, İtilâf bloğu olarak vermek istemişti. Bir diğer deyişle, Osmanlıların yönelttiği çok haklı “neticede bir siyasi yapı olan İtilâf ortadan kalkacak olduğunda, bu garantinin neyin üzerinde duracağı” sorusunun cevabı yoktu. Kimse Talât Paşa’nın daha Mayıs 1914’de Yalta’ya giderek Çar ve Sazonov’la bir anlaşmaya varmak hususundaki girişimlerinden bahsetmiyor, savaş patladıktan sonra yine Çarlık Rusya’sı nezdinde yapılan barışçı girişimler de bilinmiyor.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na müdahil olmasına yol açan 29 Ekim Karadeniz Hadisesi ise Karadeniz’de on yıllardır süren stratejik rekabet ve o andaki askerî-stratejik durumdan soyutlanarak bir Alman plânı gibi sunuluyor, Almanya’nın bir müttefik mevkiine hangi zorluklar alt edildikten sonra getirildiği, Almanya’da başta İstanbul’daki Büyükelçi Wangenheim olmak üzere hemen kimsenin Osmanlıları müttefik olarak görmek istemediği de bilinmez-

⁴ Bu konuda özellikle Edward J. Erickson’un eserlerine müracaat edilebilir.

den geliyor. İngiltere'nin tüm bedelleri ödenmiş, Osmanlı hanımlarının uğrunda yüzüklerini satmış oldukları, memurların zaten zar zor ellerine geçmiş maaşlarını bağışladıkları *Sultan Osman* ve *Reşadiye* zırhlılarına daha Avrupa'da savaş dahi patlamamışken, 28 Temmuz tarihinde nasıl el koyduğu, hatta son taksitin de bankaya yatırılmasını beklediğini hatırlatmak ise bu ortamda ayıp sayılıyor olmalı...

Dönemin en büyük deniz gücü olsa da kıtadaki savaşta işe yarayacak düzey ve nitelikte bir kara ordusuna sahip olmayan İngiltere'nin Almanya'ya karşı kesinkes ihtiyaç duyduğu Rusya'yı safta tutabilmek için İstanbul ve Boğazların sözünü verdiği, bizzat Dışişleri Bakanı Grey'in İstanbul ve Boğazları *glavnyii priz*, yani savaşın büyük ikramiyesi olarak tanımladığı da unutuluyor. Şüphesiz, İstanbul ve Boğazlar Çarlık Rusya'sının aklına Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdi diye gelmedi... Hindistan'a giden yolları tahkim etmek yolunda Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalara ayırmak da İngiltere'nin aklına Osmanlılar savaşa girdi diye gelmedi. Bu apaçık gerçekliği yok mertebesine indirgemeye çalışmak, bütün bir 19. yüzyılın ikinci yarısını işgal etmiş Şark Meselesi'ni yok saymakla eşdeğerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden hayatiyet bulması, pekâlâ bir Ermeni ideali de olabilirdi. İkinci Meşrutiyet'in içinde barındırdığı en mühim söz de herhalde buydu ve bu yolda çok da mesafe alınmıştı. Şüphesiz, o zaman Şark'ın da kaderi çok farklı olacaktı. Oluşmakta olan, yani kazanımlar temelinde istidat kazanmış, yön bulmuş, gittikçe de daha fazla kuvvetlenme kapasitesini elde etmiş, yatırımı yapılmış ve yüzünü göstermeye başlamış bir gelecek söz konusuydu.

Bugünden bakıldığında ne kadar paradoksal gözükse de Ermenilerin bu ideal peşine düşmeleri, aslında kendi açılarından da en emin ve doğru yolu teşkil edilecekti. Güçler dengesi de bunu gerektiriyordu. Ermeni örgütsel milliyetçiliğinin çok güvendiği Çar II. Nikola, Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş başlayalı henüz üç hafta olmuşken, 21 Kasım 1914 günü Fransız Büyükelçisi Paléologue'la yaptığı görüşmede, Ermenistan'ın ya Çarlığa ilhak edilebileceğini ya da Çarlığın koruması altında olacak şekilde idarî muhtariyete kavuşturulabileceğini söylemişti.⁵ Yani, Rusya'nın Ermeniler için aklından geçirebildiği en ileri statü, idarî muhtariyetten ibaretti. Rusya, 1915 baharında da Ermenilerin birleşik Ermenistan içinde telakki ettikleri Çukurova'nın Fransız nüfuz sahasına devredilmesi hususunda Fransa'yla anlaşmıştı. İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanması halinde dahi Birleşik Ermenistan'ın kurulamayacağı, Ermenilerin Rus ve Fransız nüfuz sahaları arasında taksim edileceği belliydi. Kaldı ki, Çarlık Rusya'sı bir de mujikleri (Rus köylüleri) ve Rus Kazaklarını Doğu Anadolu'ya yerleştirme planları yapmış, işgalle birlikte bu işe de girişmişti.

Ne var ki, Osmanlıların millet-i sadıkası, daha entelektüel ve daha eğitilmiş olmasına karşın, bu aslı menfaat birlikteliğini liderliğinin büyük kesimleri itibarıyla teşhis edebilmiş değildir. İmparatorluktaki özel konumlarının siyasi karşılığının

⁵ Maurice Paléologue, *An Ambassador's Memoirs*, Cilt I, New York, 1925, 192.

ne olabileceğini çok daha iyi fark edebilmek durumunda olan, kendilerini Batı-Hıristiyan âleminin parçası, fakat en az o kadar da Şark-Osmanlı medeniyetinin unsuru olarak görebileceği ümit edilen Ermeni liderliği, hep farz edileğeldiğinden, herkesin hemen kabule yatkın olduğundan çok daha az sofistike olduğunu ve ancak basit mantık yürütmeleriyle çalıştığını ortaya koymuştur. Dahası, çokuluslu bir imparatorlukta, özellikle de çoğunluk oluşturmadıkları topraklar üzerinde arzulanan neticelerine kavuşturulması olanaksız, tekelci ve radikal bir siyasi çizgiden zerrece sapmayıp olağanüstü büyük riskler üstlenmekte sakınca görmeyerek, bu mukadderat anında büyük stratejiyi okuma becerisinden ne derece yoksun olduğunu da gözler önüne sermiştir.

Doğu Anadolu'daki usanç verici asayişsizlik dışında hangi sebepler ileri sürülebileceği soruşturulduğunda, kesinkes tavizsiz ve tedhişten yana bir siyasetten vazgeçilmemesini ve Osmanlı İmparatorluğu bir ölüm-kalım mücadelesi içindeyken büyük çaplı bir isyana yönelmiş olmasını, proto-faşist bir milliyetçiliğin boy verip kendi üzerinde tahakküm kurmasına izin verilmesini haklı çıkarmaya yetecek izahat hiçbir şekilde ortaya konulamamaktadır. Gerçek sebep, Balkan Harpleri'nden sonra kırk günde Avrupa'da sona ermiş Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'da da sona ereceği beklentisinin had safhaya çıktığı bir zamanda radikal Ermeni liderliğinin, mitolojiye dayalı "idealize" bir geleceği tercih etmiş, her türlü kargaşa ve felaketi dahi göze alarak sislerin ardında belli belirsiz gözükken bir bağımsızlık fikrine yönelmiş olmasıdır.

Tehcirin sonuçlarına, zavallı çoluk çocuğa, amele taburlarındaki Ermenilerin fotoğraflarına bakıldığında, bunların da nasıl biçare insanlar oldukları görüldüğünden, bugünkü münakaşada o dönemdeki liderliklerinin kapasitesini herkesten önce Ermenilerin kendilerinin soruşturması doğru olurdu. Lakin bunu hiç yapmış değillerdir. Ancak, Taşnak ve Hınçak liderliklerinin hangi nedenlerle ve neye güvenerek bu derece riskli bir yola gözü kara girdikleri bir muamma olmaktan çıkarılmak durumundadır.

Taşnaksutyun'un 2-14 Ağustos tarihlerindeki Erzurum Kongresi'nde aldığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığının sağlanması ve Rusya, İngiltere ve Fransa'yla çatışılmaması kararı, uygulanabilir olmaktan çok uzak düşen; kendini gittikçe dayatan realiteler ve sahadaki gelişmelerle de hiçbir bağlantısı olmayan, üstelik diaspora etkisini öne çıkartıp Osmanlı Ermenilerinin aslı menfaatlerini gözetmeyen bir karardı. 28 Haziran 1914 günü Saraybosna'da Arşidük Franz Ferdinand, Sırp milliyetçisi bir örgüt üyesi tarafından katledildiğinde, Aralık ayı sonuna kadar 30 milyon lira harcaması gereken Osmanlı İmparatorluğu'nun kasasında sadece 92.000 lira bulunmaktaydı. Çanakkale'nin kahramanca savunulmasında kullanılmış obüsler de Türkiye'de üretilmemekteydi.

İşte, gerçek bir tartışmanın hiçbir boyutu yerine getirilmemiş olduğu için bugün insanî özünden tamamen kopartılarak, siyasileştirilmiş bir tartışma içindeyiz. Üstelik, "soykırım" tanımlamasını kullanan çevreler, birdenbire ahlâki yüksek tepeleri de ellerine geçirdiklerini zannediyorlar.

Lâkin, Şark'ın kadim uluslarını lââyık oldukları bir gelecek beklemektedir. Bu yüzyıl da önceki iki yüzyılda olduğu gibi heba edilecek değildir. Yeni yetişen nesilleri olabilecek en düşmanca duygularla yetiştirmek, yabancı parlamentoları da bir karşılaşmanın arenalarına çevirmek çıkar yol değildir. İsveç Parlamentosu 150'ye karşı 151 oyla soykırımı kabul etti diye sevinmek neden? Şimdi, karşımızda tam 150 "inkârcı" İsveç milletvekili mi var demeliyiz? Beş yüz küsür üyesinin salonda olmadığı Fransız Parlamentosu 34 oy farkla bir karar geçince karşımızda makbul bir karar olduğunu mu düşünmeliyiz?

Türkler ve Ermeniler birbirlerinin peşine düşmek yerine birbirlerinin yanına gelmeye çalışmalıdırlar. Türkiye, bu yöndeki samimi istekliliğini ortaya koymuştur.